

М. Г. Маслюк,

Київський національний лінгвістичний університет, м. Київ

ТЛУМАЧЕННЯ АНТИФРАЗИСНИХ ІМПЛІКАТУР У СТІЙКИХ ПОРІВНЯННЯХ УКРАЇНСЬКОЇ ТА АНГЛІЙСЬКОЇ МОВ

Стаття дає критичний погляд на тлумачення імплікатури, дає власне визначення антифразисної імплікатури. Автор наводить семантичну характеристику іронічних усталених порівнянь, виокремлює антифразисні імплікатури у стійких народних порівняннях в англійській та українській мовах з огляду на їх контрастивно-зіставному аспект.

Ключові слова: антонім, антифразис, антифразисна імплікатура, енантіосемія, імплікатура, усталене порівняння.

Статья дает критический взгляд на определение имплицатуры в лингвистике. Автор пытается вывести собственное определение антифразисной имплицатуры. Анализируя семантику иронических устойчивых сравнений на фактическом материале украинского и английского языков, соискатель объясняет антифразисные имплицатуры в контрастно-сопоставительном аспекте.

Ключевые слова: антоним, антифразис, антифразисна имплицатура, энантиосемия, имплицатуры, устоявшееся сравнения.

The article critically comments some definitions of the implicature, provides the definition of antiphrasis implicatures. The author characterizes the ironic similes according to the semantic principle, analyses the lexical meaning of antiphrasis implicatures in the ironic set-comparisons.

Key words: antonym, antiphrasis, enantiosemy, implicature, ironic simile, set-comparison.

Постановка наукової проблеми та її значення. Сучасному стану розвитку мовознавчої науки притаманна активізація прагматичних студій, у межах яких відбувається дослідження імплікатур. Власне, роботи в руслі лінгвопрагматики зводяться до спроб пояснення випадків розбіжності буквального смислу висловлення з актуалізованим. « Прагматика рятує нас від марнотратної вербальності», – писав наприкінці 70-х років Дж. Катц [11, с. 20]. Слова цього лінгвіста доводять думку про те, що зазвичай, адресат повідомлення виражає вербально далеко не все і для того, щоб зрозуміти істинний зміст висловлювання, нам потрібно проникнути в те, що приховано між рядків. Так званий 'комунікативно-прагматичний поворот', який передував когнітивному й дискурсивному поворотам у лінгвістиці, змусив учених замислитися над питанням про те, завдяки чому мовцеві вдається вкласти у висловлення дещо більше, ніж він виражає буквально.

Як відомо, імплікатури вивчалися ще античною риторикою, проте саме лінгвопрагматика знаменувала поворот від вивчення структурних особливостей мови до реалізації мови в мовленні. На сьогодні **проблема виокремлення антифразисних імплікатур** є дуже **актуальною** для сучасної прагмалінгвістики і дедалі більшого значення вона набуває у зв'язку із потребою осмислення принципів та особливостей ускладнення змісту висловлювання, розкриття його інтенціонального змісту, зокрема, процесу розкодування імплікатур, які приховані у стійких порівняннях в українській та англійській мовах. Це сприяє виявленню національної специфіки та спільного в семантиці мовних одиниць.

Аналіз останніх досліджень та публікацій. Теорія імплікатури була запропонована та розвинута в таких лінгвістичних працях, як: «Основи комунікативної лінгвістики» Ф.С. Бацевича [1], «Актуалізація прагматичного аспекта наукового тексту» Г.Г. Матвеевої, «Когнітивно-деятельностный аспект имплицативной коммуникации» Л. А. Нефедовой, «Курс лингвистической семантики» М.В. Никитина, «Лингвистическая прагматика» І. П. Сусова [7], «Logic and Conversation» ; «Futher Notes on Logic and Conversation» Г. П. Грайса [3; 9; 10].

Стійкі порівняння (далі – СП) англійської, німецької, української та російської мов в аспекті зіставної лінгвокультурології досліджував К. І. Мізін. В. С. Червоножка, досліджуючи енантіосемію в сучасній болгарській мові, торкалася питання іронічних усталених порівнянь [8].

Автори «Словника фразеологічних антонімів української мови» В. С. Калашник, Ж. В. Колоїд, у своїй перемові до словника називають іронічні СП явищем внутрішньої антонімії фразеологічного звороту, яке передбачає опозицію «фразеологізм – слово», де семантика усталеної конструкції контрастно протилежна семантиці слова-компонента, що є формально опорним [4, с. 5].

Метою статті є виокремлення імплікатур у стійких порівняннях англійської та української мов.

Для досягнення мети були поставлені такі **завдання**:

- дати визначення імплікатурі, антифразису, антифразисній імплікатурі;
- охарактеризувати порівняння та дати визначення СП;
- виокремити іронічні СП серед інших стійких порівнянь української та англійської мов;
- простудіювати явище внутрішньої антонімії у СП;
- подати семантичну характеристику усталених порівнянь, що утворюють антифразисні імплікатури;
- проінтерпретувати антифразисні імплікатури в СП англійської та української мов.

Наукові результати. Імплікатури як прагматичний феномен привернули до себе увагу після прочитання Г. П. Грайсом циклу лекцій у Гарвардському університеті в 1967 р. і наступною серією його публікацій *Logic and Conversation; Futher Notes on Logic and Conversation* [9; 10].

Імплікатури, за Грайсом, були покликані сприяти кращому опису *небуквальних* аспектів значення и смислу, що не визначалися безпосередньо конвенційною структурою мовних виразів, тобто того, що припускається, домислюється, на що натякається.

Імплікатура – це реальний смисл непрямого (або неконвенційного) висловлення. Теорія імплікатури тісно пов'язана з інтерпретацією низки мовленнєвих актів. Іноді мовець передає не лише пряме, буквальне значення фрази чи речення, а й надає йому додаткового сенсу. Саме такий процес відбувається при використанні спеціального стилістичного прийому антонімії антифразису, суть якого полягає у невідповідності значення слова контексту його використання.

Отже, **антифразис** (від грецьк. *antiphrasis* – затемнення) – це фігура поетичного синтаксису, побудована на вживанні слова чи звороту в протилежному значенні, що й пізнається з контексту, наприклад: *замкнули вовка межі віви: нехай тюрму знає; опирається як кіт на льоду; as useful as a chocolate teapot; the wolf was sorry for the mare and ate her up with love and care.*

Зазначене вище дає можливість дати визначення антифразисній імплікатурі. На наш погляд, **антифразисна імплікатура** – це небуквальні аспекти значення і змісту, які не визначаються безпосередньо конвенційною структурою мовних виразів (мовним кодом), а навпаки сприймаються в протилежному розумінні.

Антифразисна імплікатура актуалізується в межах контексту на лексико-семантичному рівні. Основна функція контексту – це семантичне ускладнення контрадикта, що веде до створення підтексту. Антифразисні імплікатури в українській та англійській мовах, виходячи з універсальної природи протиставлення експліцитного та імпліцитного значень слова, є безперечно компарабельними.

Розглянемо особливості антифразисної імплікатури у стійких народних порівняннях. Але, перш за все, дамо визначення порівнянню.

Отже, порівняння – це різновид категорії модальності, суть якої полягає в тому, що відношення висловленого до дійсності виражається не прямо, а опосередковано – через його подібність до іншого. Результатом порівняння є встановлення відношень схожості або відмінності між порівнюваними предметами.

Розглядаючи СП в українській та англійській мовах, неважко помітити, що переважна їх більшість – іронічні. В.С. Червоножка [8] вважає, що іронічні СП побудовані на основі антифразису, стилістичного прийому, що у сфері лексики призводить до мовленнєвої енантіосемії. Проте в цьому випадку антифразис є основою формування мовного явища, бо іронічні СП відтворюються у мовленні в готовому вигляді, як і інші фразеологізми.

Розглядаючи явище експресивної енантіосемії, Н.І. Бойко зазначає, що зміна нейтральної чи позитивної оцінки на негативну пов'язана з іронічним переосмисленням наявних у семантиці лексичної одиниці конотативних сем [2, с. 466]. На думку дослідниці, близьким до явища експресивної енантіосемії є антифразис – вислів, зворот, який допускає подвійне оцінне тлумачення (позитивне або негативне). Саме тому Н.І. Бойко відносить іронічні СП до антифразисних конструкцій і називає їх псевдопорівняннями з компонентом *як* [2, с. 477].

Отже, стійкі порівняння – це фразеологічні одиниці, але питання про межі цих фразеологізмів є дискусійним. Так, О. Молотков у передмові до «Фразеологического словаря русского языка» зазначає, що є слова, які супроводжують фразеологізм в усіх випадках його вживання, хоча не входять до складу даного фразеологізму, оскільки зберігають ознаки слова (лексичне значення та синтаксичну функцію). До таких слів, які становлять обов'язкове словесне оточення фразеологізму, мовознавець відносить основи іронічних СП [6, с. 21].

Явище внутрішньої антонімії, з точки зору В.С. Калашник та Ж.В. Колоїд, є особливістю компаративних одиниць, що виникли внаслідок деформації порівняльних зворотів, в основі яких лежить факт відкритого зіставлення і які передбачають три компоненти: основу – те, що порівнюється; ознаку – те, на основі чого порівнюється; образ – те, із чим порівнюється. Внутрішня антонімія спричинюється тим, що ознака вибрана для порівняння, не властива образу, який виникає на основі зіставлення. Здебільшого про якусь особу чи явище говориться в позитивному плані, а розуміється цілком протилежне: *спритний, як ведмідь до горобців; жвавий, як рак на греблі; швидкий, як віл у плузі; красивий, як кабан сивий; хороший, як свиня у болоті; тихий, як поросятко в мішку*. У подібних конструкціях реалізується протиставлення між реальними властивостями денотативного (спритний, жвавий, швидкий, красивий, тихий) і сигніфікативного значення (повільний, некрасивий, поганий, шумний).

Внутрішня антонімія пов'язана з буквальним значенням, що виступає в опозицію з асоціаціями, які викликані переносним фразеологічним значенням.

Досить часто відношення протиставлення, що закладені у підтексті, засвідчуються суб'єктивно-оцінною модальністю заперечного характеру: *скучати, як собака за києм; триматися, як пісок на вилах; знатися, як цап зі скрипкою; пристати, як горбатий до стіни; квапитися, як свекор до пелюшок; любить, як собака редьку; любить, як порох в оці* тощо. Подібні конструкції засвідчують відношення до дійсності не прямо, а опосередковано, тобто сказано щось поза формальним його висловленням. Внутрішня протилежність змісту і смислу зумовлюється семантичним аналізом [4, с. 7].

Стійкі порівняння, що утворюють антифразисні імплікатури в англійській та українській мовах, можна класифікувати за такими семантичними групами: **універсальні, специфічні та унікальні**.

Універсальні СП передбачають повний збіг форми (комбінації конститuentів) і змісту (семантичного наповнення) співвідносних усталених порівнянь в українській та англійській мовах, наприклад: *потрібний як п'яте колесо до воза – as useful as the fifth wheel of a coach*. У цій групі СП, імплікатурою, яку вилучаємо з висловлювання, буде протилежне значення до лексем «потрібний», «useful».

Подібну семантику **специфічних СП** передають формально ізоморфні / неізоморфні усталені порівняння, образно-мотиваційна база яких представлена різними, специфічними для тієї чи іншої лінгвокультури, об-

разами-еталонами: *as true as the sea burns* – правда як рак свиснув і моря зайнялося. Імплікатурою в цьому випадку буде іменник «lie, falsehood, untruth» в англійській мові та дієприкметник «не радий» в українській.

Унікальні СП мають подібну семантику, яку передають формально ізоморфні / неізоморфні СП, образно-мотиваційна база яких представлена різними, унікальними для тієї чи іншої лінгвокультури, образами-еталонами, наприклад: *подібний як свиня на коня*; *схожий як колесо на оцет* – *as like as an apple is to a nut*; *as like as an apple is to a lobster*; *as like as chalk is to cheese*; *користь як з торішнього снігу* – *as useful as a lead parachute*, *as useful as a chocolate teapot*; *потрібний як корові сідло*; *потрібний як коло трактора віжки* – *about as much use as an umbrella to a duck*; *поможє як мертвому припарка* – *as useful as whistling psalms to a dead horse*.

Наприклад, у таких стійких порівняннях англійської мови, які належать до групи унікальних: *like as chalk and cheese*; *like as an apple to an oyster*; *like as the devil loves holy water*; *as welcome as snow in harvest*; *as welcome as water in a leaking ship*; *as soft as concrete*; *as pleasant as a root canal*; *as pleasant and relaxed as a coiled rattlesnake* імплікатурою буде антонімічне значення антецедента А: «different, to hate, unwelcome, hard, unpleasant».

Висновки. Отже, антифразисні імплікатури в іронічних СП української та англійської мови виражають абстрактну ознаку, яка уточнюється через образ, набуваючи протилежного значення.

За характером побудови свого образу і значення вони відрізняються від усіх інших традиційних порівнянь і багатьох інших фразеологічних одиниць. Особливістю більшої частини фразеологізмів української та англійської мов є те, що їхнє значення є наслідком переосмислення вільного словосполучення. В іронічних СП спостерігається особливе переосмислення компонентів, оскільки порівняльна частина містить образ, який є абсурдним стосовно основи порівняння. Під впливом цього перший член порівняння отримує значення свого антоніма, що і складає основу антифразисної імплікатури в цілому.

У цій розвідці ми розподілили іронічні стійкі порівняння на універсальну, специфічну та унікальну семантичну групу. Варто зазначити, що найбільшу кількість складає пласт іронічних СП унікальної групи. Це зумовлено тим, що образ, що лежить в основі СП є національно оригінальним і відображає специфіку народного мислення. Він містить об'єктивні ознаки реалій навколишньої дійсності і втілює риси, які притаманні народній свідомості носіїв тієї чи іншої лінгвокультури. Яскрава експресивність таких СП базується перш за все на їхньому образі, який є логічно несумісним з основою порівняння.

Перспективи подальшого дослідження. Антифразисна імплікатура у міжмовному аспекті постає невивченою проблемою, тоді як у сучасній лінгвопрагматиці відчутною є потреба в подальших комплексних дослідженнях. Контрастивно-зіставний та лінгвокультурологічний аспекти подальших досліджень антифразисних імплікатур в українській та англійській мовах сприятимуть дедалі повнішому розкриттю спільного та відмінного в їхній семантиці, а саме глибшому пізнанню універсальних та ідіоетнічних рис конкретної мови на тлі визначення загальних закономірностей світосприйняття.

Література:

1. Бацевич Ф. С. Основи комунікативної лінгвістики / Флорій Сергійович Бацевич. – К. : Академія, 2004. – 342 с.
2. Бойко Н. І. Українська експресивна лексика: семантичний, лексикографічний і функціональний аспекти: [монографія] / Н. І. Бойко. – Ніжин : ТОВ «Видавництво «Аспект – Поліграф», 2005. – 578 с.
3. Грайс Г.П. Логика и речевое общение / Герберт Пол Грайс; пер. с англ. В.В. Туровского // Новое в зарубежной лингвистике. – М. : Прогресс, 1985. – Вып. 16. – С. 217-237.
4. Калашник В. С., Колоїд Ж. В. Словник фразеологічних антонімів української мови / В. С. Калашник, Ж. В. Колоїд. – К. : Довіра, 2001. – 284 с.
5. Мізін К. І. Усталені порівняння англійської, німецької, української та російської мов в аспекті зіставної лінгвокультурології: дис.... д-ра філол. наук: 10.02.17 / Костянтин Іванович Мізін; Київський національний лінгвістичний університет. – К., 2011. – 485 с.
6. Молотков А. И. Фразеологизмы русского языка и принципы их лексикографического описания / А. И. Молотков // Фразеологический словарь русского языка / под. А. И. Молоткова. – 3-е изд., стереотип. – М. : Русский язык, 1978. – 485 с.
7. Сусов И. П. Лингвистическая прагматика / Иван Павлович Сусов. – Винница «Нова книга», 2009. – 272 с.
8. Червоножка В.С. Енантіосемія в сучасній болгарській мові: дис.... канд. філол. наук: спец. 10.02.03 / Червоножка Валентина Семенівна; Інститут української мови НАН України, Київ, 2002. – 190 с.
9. Grice H.P. Further Notes on Logic and Conversation / H.P. Grice // ders. Studies in the Way of Words. – Cambridge (Mass.), L.: Harvard Univ. Press, 1991. – P. 41-57.
10. Grice H. P. Logic and Conversation / H. P. Grice // ders. Studies in the Way of Words. – Cambridge (Mass.), L.: Harvard Univ. Press, 1991. – P. 22-40.
11. Katz J. J. Propositional Structure and Illocutionary Force. A study of the Contribution of Sentence Meaning to Speech Acts / J. J. Katz. – N.Y. : Crowell, 1977. – 249 p.